

H O N N A N – H O V Á ?

JEGYZETEK A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁGHOZ

Harminc millió munkanélküli, legalább hatvan millió lecsökkentett munkaidővel és lecsökkentett munkabérral dolgozó és az egész világon mintegy kilencszáz millió ember, aki hijján van a legfontosabb táplálékoknak és ipari cikkeknek – ez a rövid statisztikai összefoglalás, melyet egyik legnevesebb angol közgazdasági író nemrég a világhelyzetről adott. Az emberiség fele nélkülöz, igen jelentős része a szó szoros értelmében éhezik. Elképzelhető-e, hogy az általános elégtelenség ilyen körülmények között ne sűrítse össze a változást kívánó energiákat veszedelmes robbanó erőkké. Nem csoda, ha mind erősebben érezzük, hogy megrendült az alapozás, inog minden felsőépítmény, falak repedeznek, oszlopok dülnek össze, mozgásban van az egész világ. Halott természeti erők, gépek és vegyészeti találmányok térfoglalása, vagy forrongó belső vitálítás hajtja-e az embereket, de annyi bizonyos, hogy kezd folyékonyvá válni minden és keresi az új formákat, melyekben alakot ölthessen megint. Pusztító realitás győz le démonikus erővel minden javítási törekvést és a közeledő katasztrófa érzése kiirthatatlanul helyezkedik el az emberek gondolkozásában. Dantenak a pokol mélyén mondta az égből letaszított fekete angyal:

... Forse

Tu non pensavi ch'io loico fossi!

„Nem gondoltál arra, hogy engem is a logika vezet.” Logikus következetességgel vissz a mai válság is a pusztulás felé. És az emberek nem tudják többé elejét venni a legbiztosabban várható bajoknak sem. Mintha pusztulókor vívná görcsös vonaglások között reménytelen élet-halál harcát a sorszerű biztossággal közeledő új világgal szemben.

VILÁGEGYSÉG A NYOMORUSÁGBAN

Az események rohamos gyorsasággal követik egymást. Ami tegnap még lehetetlennek látszott, ma túlhaladott dolog. Ami tegnap még sötét pesszimizmus volt, ma túlzó optimizmus. A gazdasági válság, melyben az emberek már a szó-szoros értelmében mindennapi száraz kenyérükért küzdenek, lassanként ellep minden területet, alig hagy átmenetileg egy-egy boldog szigetet szabadon. Mindenhol ugyanolyan okokból, ugyanolyan módon romlik a helyzet. Nemzeti ellentétek, melyek olyan vészesen mérgezték meg az utolsó évtizedek légkörét, itten már alig játszanak szerepet. A világ egysége, miután a népszövetségi tapogatózással és erő nélküli utopisztikus tervekkel nem sikerült létrehozni, így rövidesen megvalósulhat az általánossá váló nyomorúságban. Mert minden föl van dülva, a földműves termőföldjétől a racionálisan termelő nagyüzemig. Egyformán elégtellen az ipari munkás, a földművelő paraszt, a kereskedő és minden más foglalkozás embere az egész világon. A válság szüntelenül emészti

az értékeket s az az érték, mely legellenállhatatlanabbul pusztúl, nem más mint a tőke, melyre az egész mai gazdasági rendszer felépül.

A népek előtt csak két út maradt nyitva. Egyik a fenntartás nélküli nemzetközi együttműködés, mely a mai viszonyok között megvalósíthatatlannak látszik. Másik a bezárkózás gazdaságilag is a nemzeti határok közé. Elzárkózik ma minden ország, de ezzel nem oldja meg a válságot. Nem oldja meg pedig először azért, mert amit egyik állam gazdasági fejlődése érdekében tesz, azt a másik állam ellenrendszabályokkal azonnal lerontja. Minthogy pedig a háború előtti 8.000 kilométeres vámhatár helyett, ma 20.000 kilométeres vámhatár van Európában és a tizenhárom féle régi európai pénz helyett, huszonkét féle pénz forog, a lerontásnak ez a lehetősége is megsokszorozódott. A nemzeti elzárkózás így hozzájárul a világgazdaság nagy anyagcsere-bántalmához, mely már a népek életéhez szükséges gazdasági vérkeringést is veszélyezteti. És nem oldja meg ez az elzárkózás a válságot azért sem, mert rendszeren egyes rétegeket részesít előnyben s így hozzájárul ahhoz, hogy az országokon belül is erős szakadás, valóságos örvény válassza el egymástól a különböző érdekkörökbe és politikai táborokba oszlott embereket, kiélesítve ez által a szociális ellentéteket is. Nemzeti és szociális küzdelem a mai tömeglélek két hatalmas szenvedélye, amelyek nem is állanak nagyon messze egymástól. A nemzeti parázs élesztéséből szintén szociális tűzvész lángolhat ki az események mai fejlődési útján.

A GAZDASÁGI KÉRDÉSEK PRIMÁTUSA

A filozófus Kayserling állapítja meg a mai gazdasági kérdések primátusát és sors-szerűségét minden más kérdéssel szemben. Az éhes testhez ugyan ezúttal különösen éhes lélek is tartozik. A legtöbb szakadást mégis anyagi válság okozza ma a népek szervezetében. És ennek a válságnak nem legkevésbé érdekes oldala, hogy az összeomlás sok helyen ott is bekövetkezett, ahol leszegényedéssel ezt nem lehet megokolni. Amerikában villámcsapás-képen ütött be a katasztrófa a szinte példátlan jólétbe. Itten a háborús nyereségekből táplálkozó óriási tőke-összpontosítás a termelési eszközök olyan kifejlesztéséhez vezetett, a technikai tökéletesítés és a termelés racionálizálása olyan rohamlépésben követte és rövidesen el is hagyta a tőke által nyújtott lehetőségeket, hogy csakhamar beállott a túltermelés. Hogy piacokat teremtsenek a túltermelés számára, tőkét adtak kölcsön a külföldnek, amely közben szintén átvette az amerikai racionálizálás és mechanizálás termelő módszereit és szintén kezdett szükségletén felül termelni. Csakhamar kialakult így a legveszedelmesebb gazdasági circulus vitiosus, melynek katasztrófálisan sodró ereje egyik legfőbb gazdasági oka lett a világválságnak.

Teljesen lehetetlen azt is belátni, hogy milyen következményekkel járhat a közeljövőben az óriási technikai vívmányoknak további érvényesülése, melyeket az ember már fel tud használni, de még mindig nem uralkodik a következmények irányítása felett. Az utolsó idők technikai tökéletesedése a munkanélküliség emeléséhez járult hozzá. A tervszerű és okos mechanizálást pedig a megélhetés könnyebbedésének és a munkaalkalmak szaporodásának kellene követnie. Az ember helyzete józan következtetés szerint annál könnyebbé válik, minél nagyobb a termelés és minél több munkát tud helyette el-

végezni a gép. A mai mechanizálódás megfordított következményekkel jár. Rövid föllendülés után, amely szintén csak egyes területekre szorítkozott, a fogyasztás, a munkabérek és a termelés egyaránt rohamosan zsugorodnak össze. Orgánikus hiba lehet itt valahol, mely megakadályozza a mai rendszert abban, hogy a változott körülményekhez alkalmazkodjék. És ezzel egyidejűleg fölmerül a kérdés: fenntartható-e továbbra is a mai rend gazdasági és szociális egyensúlya, mikor a megélhetési viszonyok ilyen rohamosan és feltartóztatlanul változnak az egész világon. Simán, könnyen helyrehozható megrázkódtatásokkal fog-e lefolyni a nagy átalakulás, melyet már a technika haladása is elkerülhetetlenné tesz, vagy a mai rend összeomlásán és az anarchián át vezet hozzá az út?

A kérdést csak föl lehet tenni, de a válasz annyi lehetőségtől függ, hogy ezen a téren minden biztos állítás lelkiismeretlenségnek látszik. A gazdasági szakértők mindenesetre felállíthatják a diagnózist: a termelés és a felvevőképesség közötti aránytalanság olyan „diszproporcionálítási” válságot hozott létre, melynél nagyobb eddig a világ nem ismert. Ez a válság még nagyobb tömegben tette munkanélküliekké az embereket, akiket a termelési módszerek rendszertelen elgépiesítése és racionálizálása már megelőzőleg óriási tömegekben fosztott meg kenyerüktől. A munkanélküliség pedig, ha tömeg-problémává fajul, elkerülhetetlenül politikai és szociális következményeket von maga után.

A RENDSZER VÁLSÁGA, VAGY VÁLSÁG A RENDSZER KERETEIN BELÜL?

Ugyanekkor a világ termelő képessége mezőgazdasági és ipari termékekben rohamosan emelkedik. Ma az emberiség legmagasabban megszabott szükségleteit minden nehézség nélkül képes volna kielégíteni. Mégis százmilliók nélkülözik a legszükségesebbeket, sőt éheznek is. A legsúlyosabb válság ez, a kapitalista rendszer egyensúlyának felborulása, amely – nem mindennapi tragikum – éppen akkor következett be, mikor a kapitalizmus technikai tökéletességének és termelő képességének csúcsára hágott.

A régi termelési rendszer szilárd keretein belül föllépő válságnak, vagy egyenesen a rendszer gyökeres válságának kell tekintenünk ezt az egyensúlyi felborulást? A válasz nem olyan könnyű, amint azt a legnehezebb gazdasági kérdésekkel is könnyelműen labdázó kávéházi közgazdászok képzelik. Azok a gazdasági rendszerek, melyekben ma sokan a jövő rendszereit látják, a kommunista szocializmus Oroszországban és a kooperatív fascizmus Olaszországban majdnem olyan nehéz válságon mennek át, mint a teljes joggal sokat bírált kápitálizmus.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a kapitalizmus mai válsága a legsúlyosabb mindazon válságok között, amelyek valaha érték. A kapitalista termelési rendszer elmélete azon a hiten alapul, hogy a gazdasági életet majdnem természeti törvény erejű gazdasági törvények irányítják, automatikus módon. E hit szerint a termelési zavarok automatikus módon oldódnak meg. Ha túlnagy a termelés, az árak esnek és produktumaik csökkentésére kényszerítik a termelőket. Ha viszont nem elégséges a termelés, az árak emelkedése hat termeléstserkentő erő képpen. A termelésnek és piacának aránytalanságát a pénz vásárló-

értékének ezzel összefüggő változása egyenlíti ki. Mindezek a szabályok azonban, melyek rendes körülmények között igazaknak is bizonyultak, a háború által okozott egyensúlytalan helyzetben egyáltalán nem érvényesek többé. A kápitálista termelési rendszer által föltételezett automatizmus ma már nem funkcionál. Más szabályok irányítják ördögi logikával az eseményeket, ha ugyan még egyáltalán szabályokat lehet kiolvasni az események mai folyásából.

AZ ARANY.

Vitássá vált minden. Alapos kételyek merülnek föl az iránt, hogy az arany egyedüli értékmérő szerepét fönn lehet-e tovább is tartani, és az általános hitelválságban már fölmerül a kérdés, hogy a mai gazdasági krízisen egyáltalán lehet-e még segíteni pénzzel. Franciaország például valósággal megfullad az aranyban és mégis minden jel arra mutat, hogy az ő területét is menthetetlenül ellepik rövidesen a válság hullámai. A fölhalmozott francia arany nem dolgozik többé, nem aktív érték, nem hoz kamatokat. A francia kormánynak sokszorosán ugyanaz a nagy gondja, ami minden pénztulajdonosnak: a biztonság hiánya ahhoz, hogy felgyülemlett tőkéit elhelyezhesse. A biztonság kérdése nem hagyja többé nyugodni a franciákat sem gazdasági, sem – ami ma szinte egyértelmű – politikai téren. De hol van ma még biztonság a világon? Briand páneurópai terve ezt a biztonságot akarta megteremteni Európában a francia arany számára. Nem sikerült. És ma az arany szintén a munkanélküliek közé sorakozik, feltartóztathatatlanul özönlik Páris felé, ahol mint Európa gazdasági vérkeringésének kiszívott, megalvadt nedvanyaga, terméketlenül raktározódik el. Az „előbb biztonság, azután pénz” elvének circulus vitiosus-ából nincs menekvés. Sőt az a helyzet, hogy a pénz szerepének újra tevékeny tételével is alig lehetne már a válságot megoldani. Mit segíthet még az újabb kölcsön, mikor a termelés már agyon van adósodva? Hogyan vegyen fel például a földművelő újabb pénzt túlterhelt földjére, mikor e földnek termékei nála rothadnak meg, mert nem tudja eladni.

És a pénz szerepe mögött természetesen ott rejtőzik az arany szerepének kérdése is. Megmaradhat-e az arany továbbra is a pénznek és árúnak egyedüli értékmérője? És ha nem, mi jöjjön a helyére? Lehet-e a gazdasági élet teljes fölforgatása nélkül olyan más értékmérőt elfogadtatni, mely az aranyat minden tekintetben helyettesítse? Vagy el kell pusztulnia az olyan népek legegészségesebben megszervezett gazdasági életének is, amelyek különböző okokból nem rendelkeznek elég arany fölött?

A MEGMEREVEDETT KAPITÁLIZMUS

Biztos választ ezekre a kérdésekre senki sem tud adni. Csak annyi bizonyos, hogy azok az eszközök, melyeket az ember a termelés és a szétosztás lebonyolítására kigondolt, többé nem engedelmeskednek neki. Önállóan végzik tovább boszorkánytáncukat és minden vonalon eddigi uruk fölé kerekedtek. A tőke szabályozza a munkapiacot; ha kevesebb van belőle, kevesebb a munkaalkalom, mert csökken a fogyasztás és a munkabér egyaránt. De a tőke fölött többé a tőkésék sem uralkodnak. Önállósította magát és hideg kegyetlenséggel vonja maga után veszedelmeket nem látó gazdáit a legborzasztóbb örvények felé.

Elképzelhető-e például katasztrófálisabb elvakultság, mint a francia miniszterelnök legutóbbi kijelentése, aki Shylock módjára mutatja a kötelezvényt és ragaszkodik a jóvátételi font húshoz a német s ami ezzel ma már egyértelmű, az európai gazdasági organizmus szíve fölül. A megmerevedett kapitalizmus válsága sugárzik ki tragikus erővel ebből a kijelentésből, azé a kápitálizmusé, mely érlemeszesedő öregségében már csak a kötelezettségek behajtásával törődik, nem gondolva arra, hogy öngyilkosságot követ el, mikor megfojtja adósait.

HOVÁ?

Meddig vezet a végzetes út? Lassabbodni, vagy gyorsulni fog-e a rohanás, vagy talán megtorpan a végső katasztrófa előtt, ki tudná ezt megmondani? Az emberiséget ma ebből a szempontból egyáltalán nem kormányozzák s a kétségtelenül meglevő hozzáértés és jóakarát is szervezettség nélkül, tehetetlenül nézi az eseményeket. A súlyos következmények pedig napról-napra szaporodnak. Rombol a nyugtalanság minden vonalon és sok lázadó egyéni hangulatból lassan összegezódik az általános, nagy elégtelenség, melynek fenyegető morajlását az érzékenyebb fülek már tisztán hallhatják. Hova vezet ez a lázasan kavargó világerők közepette, mikor szinte minden atom feszül a benne rejlő változások helyzeti energiájától? A dolgok és erők tényleges viszonyát hidegen mérlegelő politikai megismerésből többnyire parancsolóan világos következtetéseket vonhatunk le. Nem szabad visszariadni ezektől a következtetésektől, nem szabad bevárni, míg a dialektikai szükségszerűséggel végbemenő fejlődés lassan és nagy veszteségeik árán vezet el hozzájuk. Ilyen parancsolóan világos következtetés például az is, hogy a mai élet dinamikus formái könnyen felforgathatnak minden, tartós megmerevedésnek szánt keretet és játszi könnyedséggel változtatják meg az embereket, akik gyakran csak látszólag ragaszkodnak olyan érzésekhez, melyekről az élet parancsoló szükségességei előtt a legnagyobb könnyűséggel tudnak lemondani. A „hová?” kérdésre ezelőtt fél évszázaddal Jakob Burckhardt, a nagy svájci kultúrtörténész azt felelte, hogy erre választ „csak az emberiség belső élete adhat. Tovább fog-e élni a pénzszerezési és hatalmi érzékben kifejeződő optimizmus és meddig fog tovább élni? Vagy a pesszimizmus filozofusainak jóslásához híven, az emberiség gondolkozásának megváltozása következik be, amint az a harmadik és negyedik században történt? – ettől függ minden.” Ettől függ, még a gazdasági determináltság előtt, végeredményben minden ma is.

LAKATOS IMRE.